

כלומר, בתוך השמחה מהול גם מעט עצב וצער באמירה זו. בהתרומם נפשו של איש ישראל בעמדו לפני ה' אלקיו, ורואה ברכתו שלמה, הפרשת מלאכתו קדושה, והרי היא נתונה לאנשי קודש ומקובלת לפני האל-הקדוש, באותה שעה נזכר, שכל הקודש הזה שהוא נותן עתה לכהנים וללויים – לבכור אשר בבניו היה ראוי, ואלמלא החטא הראשון, היתה עבודת ה' נעשית בכבוד ישראל, וכל בית בישראל, כביתו של הכהן העומד לשרת לפני ה' אלקיך; ועתה, בחטאינו ובעוונות אבותינו הוסרה העבודה מן הבכורות בערתי הקדש מן הבית!

ועוד איתא בספרים בענין זה. למה הוא נקרא בשם 'יודיו': אלמלא צותה תורה לומר בלשון הזה, לא היה הפה יכול לדבר והאוזן לשמוע דברים אלה יוצאים מפי בשר ודם שאומר לפני בוראו: לא עברתי ממצוותיך, ולא שכחתי! שמעתי בקול ה' אלקי! עשיתי ככל אשר צויתני! השקיפה וברך כאשר נשבעת! פה של בשר ודם, ידבר בפני בוראו דברים אלה? וכמה דברים שהמרה את ה' אלקיו ולא שמע בקולו, ושכח, ולא עשה ככל אשר נצטווה? הרי שאין לך דיבור שקשה לאומרו בפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא כדיבור הזה.

ועכשיו כשהוא אומר בגזרת המלך עליו, אינו יכול שלא לטהר את לבבו עובר לאמירתו, ולהתחרט על כל מה שעשה שלא כמצוה, ועל כל אשר לא שמע ולא עשה ככל המצוה אשר צוהו בוראו. כיון שטהר לבבו תחילה, הרי הוא יכול אחר כך לומר בפה מלא כל האמירה הזו. היא היא האמירה והוא הוא הוידוי ואי אפשר לזו בלי זה! (מתוך ספר התודעה לזקני הר"א כי טוב זצ"ל ח"ב פ"ד. וע"ע מי השילוח ח"ב תבוא; פרוש המלבי"ם שם; מפרשי המשנה מע"ש ה, י; 'הון עשיר' שם; כו"פ מב; שיעורי הגריד"ס סוכה נה. ועוד).

יש מקום לבדוק השערה נוספת, שהוא כלשון 'יודוא' [ומצוי בלשון חכמים חילוף י' וא' כגון קרואים – קרויים; הודאה – הודיה (ע' פ"ד ופ"ט דברכות); 'מבוי' שהוא בלשון התורה 'מבוא' (תורא"ש ריש עירובין); משוי (פ"ב דשקלים) – משא], והיינו שמודא ומברר שנהג במעשר כדין.

דף כא

ז'לעריפת העגלה... כפרה כתיב בה כקדשים. על גדר 'הקדש' שיש בעגלה ערופה, והאם יש בה פדיון – ע' במובא בקדושין נו. וע"ע קרן אורה זבחים ע וקובץ שיעורים ח"ב כא, ט.

'זה הכלל לאתויי מאי, לאתויי סידור בזיכין וסלוק בזיכין וכרבי יוסי דתניא רבי יוסי אומר: סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום. ואם תאמר, מדוע העמיד משנתנו כרבי יוסי הלא גם לדברי חכמים הסוברים שצריך לסדר מיד כשמסלק, כל היום כשר לסידור וסילוק, כי לא שמענו שנחלקו בזה?

יש אומרים דאין הכי נמי אלא שמדברי רבי יוסי שמענו להדיא שסובר כן, ומחכמים לא שמענו (ע' כסא רחמים ובהגהות הגאון נאמ"ן שליט"א. והביא שם תירוץ נוסף, ע"ש).

הריטב"א כתב לפסוק כרבי יוסי כי סתם משנתנו כמותו. ומשמע לכאורה שלא כתירוך האמור שלפיו משנתנו קיימא בין לר"י בין לחכמים. ושמא יש לפרש כוונת הגמרא שמתור 'זה הכלל' בא התנא להשיענו דבר נוסף ולא רק לומר שיש מצוה נוספת שזמנה כל היום, שאם כן היה לו למנותה בפירוש עם שאר הדברים, ומדוע ארריך – אלא רצה להשיענו בייתור דבריו שכשר לסדר הבזיכין כל היום גם אם סילקן בבוקר שהלכה כרבי יוסי, ואילו היה אומר 'סידור וסילוק בזיכין' לא היה משמע כרבי יוסי דוקא אלא אף כחכמים, וכשמסלק ומסדר יחדיו באחת משעות היום.

'דתניא ואכלו את הבשר בלילה הזה אמר רבי אלעזר בן עזריה: נאמר כאן... עד חצות'. באור הענין כולו והמסתעף, בפסחים קכ.

'בשני וחמישי ובשבת במנחה קורין שלשה... ואין מפטירין בנביא'. היו מקומות שהפטירו בנביא במנחה של שבת. ומה שאמרו 'אין מפטירין בנביא' – לומר שאין תקנה קבועה להפטיר כשם שיש תקנה קבועה להפטיר בשבת בבוקר (עפ"י ר"ן רשב"א וריטב"א; המאור שבת כד, ע"ש. וכן מובא בשבלי הלקט פ), בכל הימים שאמרו אין מפטירין – אם רצו יכולים להפטיר אלא שאינה חובה). עוד על מנהג זה, כמו וסמכותו – ע' במובא בספר מנהגי ישראל ח"א פרק ב.

'ביום טוב חמשה ביום הכפורים ששה בשבת שבעה, אין פוחתין מהן אבל מוסיפין עליהן'. יש סוברים שבכל אלו אם רצו מוסיפים מפני שאין בהם ביטול מלאכה לעם (כן כתבו הראשונים בדעת רש"י. וכן דעת הרמב"ם (תפלה יב, טז) ורס"ג (בסידור) ורבנו תם (בתוס' להלן כג. ד"ה חד), וכן נקט הריב"ש (פד) לעיקר. [וכתב שלפי הדעות החלוקות אין התר להוסיף בשמחת תורה על חמשה קרואים]. וע' גם בלשון הרא"ש ר"ה פ"ד ג ובשבלי הלקט פ). ואחרים אומרים: דוקא בשבת מוסיפים אבל בשאר ימים טובים לא, כדי שלא להשוותם לשבת שהיא עדיפה מהם (מובא בר"ן), או כדי שלא לבטל את העם ממלאכת אוכל נפש ביום טוב, ושלא יצטערו בתענית יום הכפורים (עפ"י רבנו יונתן).

וכן הוא מנהג אשכנז, מלבד בשמחת תורה מוסיפים הרבה. והטעם, כדי שיוכה כל אחד לקרוא בתורה בעת סיומה, לכך העמידו הדבר על הדין כרוב הפוסקים המתירים להוסיף ביום טוב (עפ"י רמ"א ומשנ"ב רפב, א).

'מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד. משמת רבן גמליאל ירד חוליה לעולם והיו למדין תורה מיושב'. יש מקום לומר שאעפ"י שהתירו ללמוד מיושב משום חולשה, עדיין אין להסב ולשכב בלימוד בריבם, שעל זה לא התירו והרי יש לחלק לענין מורא בין ישיבה זקופה להסבה, וכמש"כ השל"ה שבאמירת ההגדה לא יסב משום אימה ויראה.

ובספר אור צדיקים (הנהגות עפ"י האריז"ל, עמוד התפילה א, ג): 'לא ילמוד לא מוטה ולא שוכב משום שנאמר הכן...'. אך נראה שאם מפני עייפות וכד' ודאי מותר, וכמו שנהגו גדולים וטובים [ומתקיים בכך המקרא 'בשבתך בביתך... ובשבתך גם כפשוטו ממש]. וע"ע במובא ביוסף דעת מנחות עא.

'לא עומד ולא יושב אלא שוחה' – כמשתחוה. ואפשר משום כבוד השכינה (מהרש"א).

(ע"ב) 'דאמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן. מאי משמע דהאי עובר לישנא דאקדומי הוא? אמר רב נחמן בר יצחק: אמר קרא וירץ אחמעץ דרך הככר ויעבר את הכושי. אביי אמר מהכא והוא עבר לפניהם...'. הנצי"ב (בחדושי בפסחים ז ובהעמק דבר ריש וילך) כתב לפרש שאין זו מחלוקת באסמכתאות גרידא, אלא שתי דעות המה בדברי שמואל; לרב נחמן בר יצחק יש להתחיל הברכה קודם ואז לעשות המצוה ואחר כך לגמור הברכה, כדרך אחימעץ שהיה בתחילה אחרי הכושי ואח"כ עבר והקדימו [ובכך מובן שימוש הלשון החריגה 'עו בר לעשייתן']. ואילו אביי הביא שמשמעות 'עבר' משמע להיות קודם מתחילה ועד סוף, כלומר גם גמר הברכה תהא לפני המצוה. וסיים הנצי"ב: 'ובאמת בשני האופנים שרי, אך מצוה שאי אפשר לעשות בשעת הברכה על כרחך מברכים קודם'.

באסופת 'עלה יונה' (עמ' קיד) תמה הגר"י מרצבך זצ"ל על מסקנת הנצי"ב, מדברי הגמרא במנחות (לה): ומהירושלמי (ברכות ט,ג) שלדעת שמואל אין לברך בשעת עשיית המצוה אלא לפנייה. (וע' גם בשו"ת מהרי"ל סו"י קמה.) וכתב על פי דרך הנצי"ב באופן אחר:

'לולא דמסתפינא הייתי אומר בדרכו הוא, אבל להיפך, שיש לפני הברכה כבר לעשות כאילו מתחילים המצוה – התפילין מונחים על הזרוע; שלשת המינים כבר בידו; התינוק והסכין מוכנים – עד שכל אחד יוכל לחשוב כמו בריצת הכושי שהכושי יקדים והמעשה יגמר לפני הברכה. ופתאום באה הברכה ועוברת על המעשה – עובר לעשייתה – וגומרת ומקדימה כאחזימעץ וגומר הברכה עד שהמעשה עוד לא הגיע. ולכן הלשון 'עובר' והראיה מאחזימעץ. אלא שכפי דברי הנצי"ב, במצוות שאין אפשרות לדבר זה יש אמנם להכין כדרך שיעקב הכין המחנות (והוא עבר לפנייהם), ולברך מקודם'.

[יצוין גם שמובא בשם הגר"ח זוננפלד (הנהגות ופסקים הל' נט"י לסעודה א) שמוטר לברך על הנטילה בשעת הניגוב, וזה כדעת הנצי"ב הנ"ל. והגר"א נבנצל שליט"א העיר (שם) 'צ"ע הלא צריך לברך עובר לעשייתה].

וכבר כתב הריטב"א שלכך נקטו 'עובר' ולא 'קודם', להשמיענו שלא ישהה בין ברכה למצוה אלא יעבור מזו לזו לאלתר.

(עוד על לשון 'עבר' במשמעות הקדים – ע' ברש"ש יומא לג סע"ב. וע' ב"ב קט: שדורש מ'והעברתם את נחלתו לבתו' שכביכול היה ראוי לאב ומקדימתו הבת וזוכה לפניו.

וע"ע משנה גדה יא. 'בשעה שהיא עוברת לשמש' – ויל"פ בקרוב ועומד לדבר. ואולם הרמב"ן שם פירש שעוברת מעיסוקיה האחרים. ושמה יש נפקותא בין הפירושים האם צריכה לבדוק בסמוך ממש אם לא).

'הלכך נימרינהו לתרוייהו ברוך אתה ה' הנפרע לישראל מכל צריהם, הא-ל המושיע' – וצריך לומר שאין זו חתימה בשנים [כמו שאמרו מושיע ישראל ובנין ירושלם נחשבות כשתים], שהכל ענין אחד הוא (עפ"י ב"י; מנחת שלמה ח"א צא, כז).

ע"ע פרקי מועדות פרק כח, באור שתי הדעות; אם עיקר נס המגילה הוא בהצלת ישראל או בנקמה באויביהם.

והאידינא דכולהו מברכי לפנייה ולאחריה היינו טעמא דתקינן רבנן, גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין'. לכאורה תמוה, הלא קריאת התורה מצויה מאד ומה מקום יש לחוש שמה יאמרו אין ברכה בתורה לפנייה או לאחריה.

ויש מי שפירש כוונת הגמרא, שכל אחד חייב בקריאת התורה וממילא חייב לברך לפנייה ולאחריה אלא שהקורא והמברך מוציאים את הקהל, הלכך חשו חכמים לנכנסים וליוצאים באמצע, שעכ"פ ישמעו את הברכות ויצאו ידי חובתם [ומצינו לשון 'גזירה' בכי האי גוונא, באיסור בעלמא הגם שאינו מטעם חשש לאיסור אחר] (עפ"י פורת יוסף. עוד בבאור הגורה ע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב לה).

פרפראות

'מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד...' –

'... ואחר רוב שנים שהוסיף פליאות חכמה על חכמתו בעמקות ובקיאיות כמו בהיותו בן שלשים שנה שחזר על כל התלמוד עם כל הראשונים והאחרונים ט"ז פעמים, כאשר שמענו מפה קדוש שבהיותו בק"ק מאהליב שאצל נהר דניסטור חזר על כל התלמוד פעם הט"ז בעמידה

לילה ויום לא פסק פומיה מגירסא כאשר עיני הכל ראו, והוות נהירא שמעתתא מפומיה כיומא דאיתיהיבא אורייתא... (מתוך הקדמת בני הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי, לשלחן-ערוך שלו).

(ע"ב) מנהגו של הגאון החתם-טופר ז"ל היה פה פרעשבורג, שמראש חדש אדר עד ראש חדש ניסן למד מסכת מגילה כולה, והיה דרכו ללמוד עד ימי הפורים מרישא עד 'מאי מברך' בדף כא ע"ב, והשורות 'מאי מברך' היה לומד ביום הפורים, וחידש בכל שנה איזה דרוש ברבים בשורות אלו, ועד ראש חדש ניסן סיים המסכת כולה. וכן ראוי לנהוג.
(מתוך הקדמת 'שפתי חכמים' לראא"ה מפרשבורג. הועתק ב'הרא"ש השלם' מהדרו' ר"מ רוזנר)

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו'. כיו"ב אמר רב פפא בכמה מקומות. ע' במצוין בסוטה מ.

'הני שלשה כנגד מי, אמר רב אסי: כנגד תורה נביאים וכתובים. רבא אמר: כנגד כהנים לויים וישראלים'. ע' בבאור הדבר בספר שעורים לזכר א"מ ז"ל ח"ב עמ' רי.

דף כב

'...אלא בראשית בשנים, חמשה פסוקי הווי? ואיתמר עלה: רב אמר דולג ושמואל אמר פוסק...' גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין. ואם תאמר בין לרב בין לשמואל, למה ידלג פסוק אחד או יפסוק באמצע פסוק, יחזור השני על כל פרשת בראשית שקרא הראשון [כדרך שעושים בחול המועד סוכות]?

יש לומר אדרבה, באופן זה יש לגזור יותר, שמא יש מי שיודע בסדרו של יום ויצא לאחר קריאת הראשון, ויסבור שמחלקים את פרשת 'יהי רקיע' [שאינן בה אלא חמשה פסוקים] לשנים, או יסבור שאין שם אלא שני עולים. וכן הנכנסים שראו את השני שקרא מתחילת בראשית יסברו שהוא הראשון, שהרי אי אפשר לקרוא למעלה מבראשית, ויסברו שאין עולים שלשה אלא שנים – הלכך עדיף לדלג לאחור פסוק אחד או להפסיק באמצע פסוק (עפ"י רשב"א וריטב"א).

וכתב הריטב"א לפי זה שבמקום שאין חשש של נכנסים ויוצאים, מותר לדלג בין פסוק אחד בין כל מה שקרא חברו. 'וכן נהגו לפעמים כשיש משתה חתנים וקורין רבים בשבת, שחוזרין וקורין מה שקראו הראשונים. ויש מעכבין בדבר, ואין טעם לדבריהם'. וכן כתב הריטב"ש (פד) אודות המנהג שבשמת תורה או ביום חופת חתן, שכל הקהל מגדול ועד קטן עולים לתורה וחוזרים כמה פעמים על כל הסדרה. וכן פסק השלחן-ערוך (רפב, ב). ואילו הרמ"א הביא שיש אוסרים, מלבד בשמת תורה שנהגו כסברא ראשונה.

'הלכתא דולג, ואמצעי דולגן'. רש"י מפרש שמדובר בקריאה של מעמדות. ואולם כתבו הפוסקים שכן יש לנהוג גם בראש חדש; הראשון קורא שלשה פסוקים (וידבר, צו, ואמרת) והשני חוזר וקורא פסוק אחד שקרא הראשון וממשיך עוד שנים (ואמרת, את הכבש אחד, ועשירית האיפה). השלישי קורא מעלת תמיד וגומר הפרשה (שלשה פסוקים) וממשיך וביום השבת עד ובראשי חדשיכם (2 פסוקים). והרביעי קורא פרשת ובראשי חדשיכם. וכן המנהג הרווח. [ולדעת הב"ח והפרי-חדש יותר טוב לשלישי לסיים לפני וביום השבת והרביעי יתחיל מוביום השבת עד גמירא. אכן מהפרי-מגדים משמע שעדיף לעשות כמנהגנו. משנה ברורה תכנ סק"ב].